

Lise Öğrencilerinde Dinî Tutum ve Din Dışı Yönelim*

Religious Attitude and Non-Religious Orientation in High School Students

Sibel Kandemir

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Assist. Prof., Karabük University Faculty of Islamic Studies Department of Philosophy and Religious Sciences
Karabük / Türkiye
huseyinbaysa@kilis.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-1002-4378>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1338467

Cite as / Atıf: Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinde Dinî Tutum ve Din Dışı Yönelim". *Marife* 24/1 (2024) 265-290. <https://doi.org/10.33420/marife.1338467>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This study was produced based on the PhD thesis named "A Study on Atheism and Deism Tendency in High School Students (The Sample of Konya)" (Necmettin Erbakan University, Social Sciences Institute, 2022, Konya). The study was conducted in accordance with the permission dated 19.03.2021 and numbered 2021/134 given by Necmettin Erbakan University Social and Human Sciences Scientific Research Ethics Committee. / Bu makale "Lise Öğrencilerinde Ateizm ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya örneği)" başlıklı doktora tezinden (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, Konya) yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı tarafından verilen 19.03.2021 tarih ve 2021/134 sayılı izin doğrultusunda yürütülmüştür.

Lise Öğrencilerinde Dinî Tutum ve Din Dışı Yönelim

Özet

Din, esasları itibarıyla değişmez ilkelere sahip olmakla birlikte varlık ve yaşama dair paradigmalarla yeniden yorumlanarak yaşamda varlığını sürdüren bir olgudur. Tarihi süreç içerisinde dinin insan yaşamındaki rolü değişmektedir. Orta çağda ekonomiden siyasete, eğitimden sanata kadar yaşamın her alanında etkin olan din, modern toplumlarda kamusal alandaki etkisini büyük oranda kaybetmiştir. Postmodern dönemde gelişen bireysellelikle birlikte kurumsal din daha da güç kaybetmiştir. Bu dönemde din, kişisel düşünce ve arzulara göre şekillenen bir olguya dönüşmüştür. Günümüzde özellikle batılı toplumlarda dini kimlik tanımlamalarının her geçen gün azaldığı görülmektedir. Avrupa ve Amerika başta olmak üzere dünyada genç nesil arasında kendisini "dini yok, ateist, agnostik, seküler, hümanist" gibi din dışı kimliklerle tanımlayanların sayısı günden güne artmaktadır. Küreselleşen dünyada dine alternatif ya da karşıt kimliklerin ülkemiz gençliği üzerinde hiç kabul görmediğini söylemek güçtür. Yapılan bazı araştırmalarda ülkemizde son yıllarda dindarlığın azaldığı, ateist ve deist anlayışların geçmiş yıllara nispetle arttığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda kimlik gelişimi açısından kritik bir gelişim dönemini ifade eden ergenlik döneminde olan lise öğrencilerinin din dışı yönelimlere eğilimlerinin araştırılması önemlidir. Böylelikle kimliğin önemli bir bileşeni olan dinin gençler için ifade ettiği anlamın ne olduğu, dinî kimliğin gelişiminde etkili olan unsurların neler olduğu ve din eğitiminin bu husustaki etkinliği hakkında bilgi edinmek mümkün olacaktır. Elde edilecek bilgilerle dinî kültürün yeni nesle aktarımında daha etkili bir din eğitimi planlaması yapmak mümkün olacaktır. Lise gençliğinin din dışı yönelim eğilimlerini ve bu hususta din eğitimi ve çevresel unsurların rollerini ortaya koymayı amaçladığımız çalışmamız 2020-2021 yılında Konya il merkezinde gerçekleştirdiğimiz nicel bir araştırmadır. Araştırmada "Din Dışı Yönelim Ölçeği" ve "Ok-Dinî Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Kota örnekleme yöntemiyle belirlenen 473 kişilik örneklemden topladığımız veriler SPSS 15 programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre gençlerin %6'sı yüksek düzeyde, %12'si ise orta düzeyde din dışı yönelim eğilimi göstermektedir. Gençlerin %3,ü ateist, %3'ü agnostik ve %2'si ise deist Tanrı anlayışını benimsemektedir. Katılımcıların %70,2'si hiçbir şüphe duymadan Allah'ın varlığına inanırken, %21,4'ü ise bazı şüpheleri olmakla birlikte Allah'ın var olduğuna inanmaktadır. Allah'ın varlığına inanma ile olumlu dini tutuma sahip olma arasında pozitif yönlü pozitif yönlü yüksek korelasyon ($r=0,722$, $p=0,000$) vardır. Allah'ın varlığına inanma ile din dışı yönelim arasında ise negatif yönlü yüksek korelasyon ($r=-0,833$, $p=0,000$) tespit edilmiştir. Gençlerin dini tutumları ve din dışı yönelimleri üzerinde en fazla etkili olan kurum ailedir. Bu yönüyle manevi değerlerin genç kuşaklara aktarımında ilk sırada gelen aile kurumunun güçlendirilmesi, ebeveynlerin bilinçlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca okul ve çevre ile ilgili çeşitli değişkenlerin de gençlerin dini tutumları ve din dışı yönelimleri üzerinde etkisi vardır. Dine önem verilen ve hoşgörünün egemen olduğu bir aileye sahip olmak, okulda verilen din eğitiminden memnun olmak, okul dışında da din eğitimi almak, dini yaşamla ilgili olumlu rol modellere sahip olmak gençlerin dine karşı olumlu tutum geliştirmelerini desteklemekte ve din dışı yönelimlere eğilimlerini de azaltmaktadır. Dolayısıyla okullarda verilen din eğitimi hizmetinin kalitesinin artırılması, öğretmenlerin aynı zamanda olumlu rol model olmaları, müfredat ve ders kitaplarının çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde güncellenmesi, ateizm, deizm, agnostisizm gibi akımların gençlerin inanç dünyalarına şüphe tohumları ekmesini engelleyecektir. Aile ve okul dışında da dinin olumlu temsili gençleri dine karşı olumlu tutum geliştirmeye yönlendirmekte ve varoluşsal sorularına din dışından cevap arama ihtiyacını da azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dini Tutum, Din Dışı Yönelim, Ateizm, Deizm.

Religious Attitude and Non-Religious Orientation in High School Students

Summary

Religion is a phenomenon that continues its existence in life by being reinterpreted with paradigms about existence and life, although it has unchangeable principles in terms of its principles. The role of religion in human life changes in the historical process. Religion, which was active in all areas of life from economy to politics, from education to art in the Middle Ages, has largely lost its influence in the public sphere in modern societies. In the postmodern period, institutional religion has lost even more power with the developing individualism. In this period, religion has turned into a phenomenon shaped according to personal thoughts and desires. Today, especially in Western societies, it is seen that religious identity definitions are decreasing day by day. The number of people who define themselves with non-religious identities such as "no religion, atheist, agnostic, secular, humanist" is increasing daily among the young generation worldwide, especially in Europe and America. In the globalizing world, it is difficult to say that the youth of our country has never accepted identities that are alternative to or opposed to religion. Some studies claim that religiosity has decreased in our country in recent years, and atheist and deist understandings have increased compared to the past years. In this context, it is essential to investigate the tendencies of high school students in adolescence towards non-religious orientations, which is a critical developmental period in terms of identity development. In this way, it will be possible to obtain information about the meaning of religion, which is an essential component of identity, for young people, what are the factors that are effective in developing religious identity, and the effectiveness of religious education in this regard. With the information to be obtained, it will be possible to plan a more effective religious education to transfer religious culture to the new generation. Our study, which aims to reveal the non-religious orientation tendencies of high school youth and the roles of religious education and environmental factors, is quantitative research conducted in Konya province center in 2020-2021. "Non-religious Orientation Scale" and "Ok-Religious Attitude Scale" were used in the study. The data we collected from a sample of 473 people determined by quota sampling method were analysed with SPSS 15 software. According to the findings obtained, 6% of young people show a high level of non-religious orientation tendency, and 12% show a moderate level of non-religious orientation tendency. 3% of the young people adopt atheist, 3% agnostic, and 2% deist understanding of God. While 70.2% of the participants believe in the existence of God without any doubt, 21.4% believe that God exists, although they have some doubts. There is a high positive correlation ($r=0,722$, $p=0,000$) between believing in the existence of God and having a positive religious attitude. There is a high negative correlation ($r=-0,833$, $p=0,000$) between believing in the existence of God and non-religious orientation. The family is the most influential institution on the religious attitudes and non-religious orientations of young people. In this respect, strengthening the family institution, which comes first in transferring spiritual values to young generations, and raising awareness of parents is very important. In addition, various variables related to school and environment also affect young people's religious attitudes and non-religious orientations. Having a family where religion is given importance and tolerance is dominant, being satisfied with the religious education given at school, receiving religious education outside the school, and having positive role models about religious life support young people to develop positive attitudes towards religion and reduce their tendency towards non-religious orientations. Therefore, increasing the quality of religious education services provided in schools, teachers being positive role models, and updating the curriculum and textbooks to meet the needs of the age will prevent movements such as atheism, deism, and agnosticism from sowing seeds of doubt in the belief world of young people. Positive representation of religion outside the family and school leads young people to develop positive attitudes toward religion. It reduces the need to seek answers to their existential questions outside religion.

Keywords: Religious Education, Religious Attitudes, Non-Religious Orientation, Atheism, Deism.

Giriş

Dinler yaşamın kaynağı, hayatın anlamı, başta olmak üzere bireye kendisi, çevresi, yaşam ve sonrası ile ilgili değerler sunan hazır sistemlerdir. Bir dini gönülden benimseyen insan hayatın her alanında bu değerler çerçevesinde bir anlayış geliştirmektedir. Dolayısıyla dinler bireyi kuşatan, ona bir yaşam felsefesi sunan

değerler sistemidir. Ancak kurumsal dinin bu fonksiyonları seküler yaşam tarzının yaygınlaşması ile oldukça zayıflamıştır. Son yıllarda dünya genelinde herhangi bir dini benimsemeyen, kendisini ateist, agnostik ya da dini yok olarak tanımlayanların sayısında belirgin bir artış olmuştur.¹

Dinsizlik ya da başka bir ifade ile din dışılığın tanımını yapmak ya da sınırlarını çizmek oldukça güçtür. Bu güçlüğüün sebeplerinden biri bizatihi din kavramından kaynaklanmaktadır. Din kavramı bünyesinde inanç, ibadet, dinî tecrübe gibi çok farklı boyutları barındıran bir kavramdır. Din dışı yönelimlerin tanımlanmasındaki zorluklardan biri din kavramının bu kompleks yapısından kaynaklanmaktadır. Dinsizliğin dinin bu farklı boyutlarından yalnız birine mi ya da tümüne mi karşı olduğu ve ne düzeyde bir tepki olduğunun ayırdını yapmak oldukça güçtür. Başka bir zorluk ise dinsizliğin belli bir dine mi yoksa genel olarak din olgusuna mı bir karşı olma hali olup olmadığının birbirine karıştırılmasıdır.²

Din dışı yönelimlerin çok farklı biçimler ve bağlamlarda görülmesi mümkündür. Söz gelimi din karşıtlığı, dine karşı ilgisizlik, dinin mevcut formuna muhalif olma, din adamları ya da dinî kurumların şiddetli eleştirisi gibi durumları din dışı yönelimin farklı bağlamlarına örnek göstermek mümkündür. Dine karşı farklı bağlamlarda gösterilen bu tepkiler gizli, açık, örtük, organize ya da münferit formlarda karşımıza çıkabilmektedir. Çoklu biçim ve bağlamlarda ortaya çıkan yönelimlerin kapsamlı bir tasvirini yapmak oldukça güçtür.³

Din dışı yönelimleri tanımlamadaki bir başka zorluk ise din dışı yönelimlere sahip olanların bu yönelimlerine karşılık kullandıkları kavram çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır.⁴ Amerika'da 2005 yılında yapılan bir araştırmaya göre bir dini olmadığını ifade edenlerin çeyreği kendisini "ateist" ya da "agnostik" olarak tanımlarken, geriye kalanlar sadece "dini yok" olarak tanımlamaktadır.⁵ Hassal ve Bushfield tarafından yapılan araştırmaya göre dinî kimliğe sahip olmadığını dile getirenlerden bir bölümü kendilerini yalnızca dinsiz (nones) olarak ifade ederken diğer bir grup ise ateist, agnostik, seküler ve şüpheli gibi kavramlarla ifade etmektedir.⁶ İngiltere'de yapılan bir araştırmada ise kendisini herhangi bir dine bağlı olmayan (none) olarak ifade eden bazı katılımcıların Tanrı'ya inandığı, bu grup içindekilerin ancak yarısından daha azının kendisini ateist olarak tanımladığı ve yalnız %13'ünün din karşıtı oldukları dile getirilmiştir.⁷ Yapılan araştırmalarda kendisini "dini olmayan" olarak tanımlayanlar ile ateist, agnostik, seküler, şüpheli olarak tanımlayanların dinsel olmayan bir dünya görüşünü benimsemede ortak oldukları

¹ Tom Heneghan, "No Religion' Third World Group after Christians, Muslims", *Reuters* (18 Aralık 2012).

² Colin Campbell, *Toward a Sociology of Irreligion* (London: Macmillan Education UK, 1971).

³ Campbell, *Toward a Sociology of Irreligion*.

⁴ Elizabeth Drescher, *Nones by Many Other Names: The Religiously Unaffiliated in the News, 18th to 20th Century* (Oxford University Press, 2014), 5.

⁵ Glenn M. Vernon vd., "The Religious 'Nones': A Neglected Category", *Journal for the Scientific Study of Religion* 7/2 (1968), 146.

⁶ Christopher Hassall - Ian Bushfield, "Increasing Diversity in Emerging Non-Religious Communities", *Secularism and Nonreligion* 3/7 (2014), 1.

⁷ Nicola Madge - Peter J. Hemming, "Young British Religious 'Nones': Findings from the Youth On Religion Study", *Journal of Youth Studies* 20/7 (2016), 874-875.

görülmektedir.⁸

Genel anlamda din dışı yönelimi, kurumsal dine yabancılaşma, ondan uzaklaşma ya da ona karşı kayıtsız ya da düşman olma hali olarak tanımlamak mümkündür.⁹ Tanımda da görüldüğü gibi din dışı yönelimler ilgisizlik ve düşmanlık arasında çok farklı pozisyonları ifade etmektedir. Bu sebeple bazı sosyal bilimciler din dışı yönelimlerin din karşıtlığı ve dinî bağlılığı olmama şeklinde iki farklı pozisyon olarak ele alınmasını tavsiye etmektedir.¹⁰

Küresel ölçekte 1.17 milyar insanın herhangi bir dine bağlılığının olmadığı, yaklaşık 500-750 milyonun Tanrı'ya inanmadığı ve 161 milyon ateistin olduğu tahmin edilmektedir. Daha gelişmiş ve demokratik ülkelerde sekülerizm ve dinsizlik dünyanın diğer bölgelerine göre daha yaygındır. Kuzey Amerika, Avrupa, Kuzey ve Doğu Asya ülkeleri din dışı yönelimlerin en fazla görüldüğü bölgelerdir.¹¹

Dine karşı gösterilen tepkilerin en sertleri olarak tanımlayabileceğimiz ateizm özellikle son yıllarda daha organize bir biçimde varlığını göstermektedir. Geçmişte daha çok bireysel boyutta karşımıza çıkan ateizmin günümüzde ateizmi benimseyen bir toplum hedefine dönüştüğü ve bir çeşit ateizm misyonerliğinin geliştiği görülmektedir. 2009 yılında İngiltere'deki şehirlerde otobüslerin "Muhtemelen Tanrı yok. Şimdi endişe etmeyi bırakın ve yaşamdan zevk alın." mesajı taşımaları ile başlayan süreçte daha sonra İtalya, İspanya, İsveç, Almanya, Finlandiya gibi Avrupa ülkelerinde de benzer organizasyonlar gerçekleştirilmiştir. 2013 yılında "Pazar Toplantısı" olarak isimlendirilen ve Avrupa'da gerçekleştirilen yüzden fazla girişimi bünyesinde barındıran organizasyon ateist otobüs kampanyasından farklı olarak din karşıtı olmayan bir ateist hareket olarak gerçekleşmiştir.¹²

Son yıllarda batılı toplumlarda büyük bir artış gösteren din dışı yönelimler göz ardı edilmemiş ve sosyal bir olgu olarak ele alınmıştır. Yapılan araştırmalarla dine karşı yaşanan bu mesafeli duruşun sebepleri incelenmeye çalışılmış ve bu konuda çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Din dışı yönelimleri diğer sosyal değişimlerle ilişkili bir şekilde ele alan teorilerden biri sekülerizm teorisisidir. Bu teoriyi savunulara göre artan din dışılık, seküler hayat tarzının doğal bir sonucudur. Bu olgunun modern Avrupa toplumlarında hızlı bir artışa geçmesi de bunun kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Bir başka görüşe göre ise dindar olmama halinde görülen yükseliş, dinsel pazarın az gelişmişliğinin bir sonucudur.¹³ Her iki görüşte de din dışı olma başka bir şeyin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Din dışı yönelimlere ilişkin yapılan alan araştırmalarında ise bu yönelimlerin artışı ile sosyal yaşamdaki hızlı değişimlerin ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu

⁸ Hassall - Bushfield, "Increasing Diversity in Emerging Non-Religious Communities", 1.

⁹ Campbell, *Toward a Sociology of Irreligion*, 21.

¹⁰ Campbell, *Toward a Sociology of Irreligion*, 23-26.

¹¹ Isabella Kasselstrand, "Secularity and Irreligion in Cross-National Context: A Nonlinear Approach", *Journal for the Scientific Study of Religion* 58/3 (Eylül 2019), 630.

¹² Egbert Ribberink, "There is probably no God" A Quantitative Study of Anti-religiosity in Western Europe (Leuven: KU Leuven Faculteit Sociale Wetenschappen, 2017), 1.

¹³ Monika Wohlrab-Sahr - Tom Kaden, "Exploring the Non-Religious: Societal Norms, Attitudes and Identities, Arenas of Conflict", *Archives de sciences sociales des religions* 167 (20 Ekim 2014), 106.

çalışmalardan birinde Amerika'daki bir dine bağlı olmama durumunun genç yetişkinler arasında yaygın olmasının sebepleri incelenmiştir. Çalışmaya göre günümüzde genç yetişkinlerin kendi ebeveynlerine göre daha geç evlenip, çocuk sahibi olmaları, iş yaşamına daha geç başlamaları, dolayısıyla uzayan yaşam döngüsü sebebiyle dine bağlılıkları azalmaktadır. Ayrıca yeni neslin eğitim seviyelerinin kendilerinden önceki nesle oranla yüksek olması ve son yıllarda dinin politize olması ve politik söylemlerde dinin, eşcinsellik, kürtaj gibi konuların karşında konumlanmasının da bu durumda etkili olduğu ifade edilmiştir¹⁴.

Ülkemizde yakın zamanda yapılan araştırmalarda da gençlerin din algıları ve dini bağlılıkları değerlendirilmiştir. Yeditepe Üniversitesi ve MAK danışmanlık işbirliği ile 2020'de yapılan araştırmada gençlerin %7,7'sinin herhangi bir dini inanca sahip olmadıkları tespit edilmiş, dini inanca sahip olduğunu belirten katılımcıların %15,1'i ise sahip oldukları inancın davranışları üzerinde hiçbir zaman belirleyici olmadığını ifade etmiştir.¹⁵ Gençlik dönemi din eleştirileri ve sorgulamaları üzerine yakın zamanda yapılan başka bir araştırmada, az olmakla birlikte ateist ve deist eğilim gösteren gençlerin bulunduğu ve bu eğilimlerin giderek arttığı ifade edilmiştir.¹⁶ Ayrıca ülkemizde 2008-2018 yılları arasında yaşanan toplumsal değişimi inceleyen başka bir araştırmada da geçen on yıllık süre zarfında dindarlığın %55'ten %51'e düştüğü; buna karşın ateizmin %1'den %3'e yükseldiği ifade edilmektedir.¹⁷ Bu örnekler dünyada olduğu gibi ülkemizde de dinî bağlılık, dindarlık ve ateizm gibi din dışı yönelimlerde değişimler yaşandığını ve bu değişimlerin en görünür olduğu dönem olan gençlik dönemi din algıları üzerine daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İnsanın yaşamı içerisinde genç olarak nitelendirildiği yıllar gelişim psikolojisinde ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerine tekabül etmektedir.¹⁸ Gençlik dönemi içerisinde fiziksel, bilişsel ve psiko-sosyal değişimin en hızlı olduğu ve gençliğin alt sınırı olarak kabul edilen dönem ergenlik olarak adlandırılmaktadır.¹⁹ Erikson'un sekiz aşamalı gelişim kuramında "kimlik kazanmaya karşı rol bunalımı" olarak ifade ettiği ergenlik dönemi, bireyin kimliğini oluşturması açısından kritik dönemdir. Bu dönemde gençler, hızlı fiziksel büyüme ve genital olgunlaşmanın da etkisiyle şimdiye kadar edindiği birikim ve ego nitelikleri ile kendilerini gelecekte bekleyen roller arasında bağlantı kurmaya çalışırken popüler kahramanlar ile özdeşim kurarak ve taklit ederek bu süreci kendileri için kolaylaştırmaya çalışmaktadırlar. Fakat toplumda öne çıkan imajlar, bağlılığa imkân tanımaz ise gençler top-

¹⁴Vern L. Bengtson, *Families and Faith: How Religion is Passed Down Across Generations* (New York: Oxford University Press, 2013), 148-149.

¹⁵ Yeditepe Üniversitesi - MAK Danışmanlık, *Türkiye Geneli Gençlik Araştırması* (2020).

¹⁶ Asım Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 37-38.

¹⁷ Konda Araştırma & Danışmanlık, "Hayat Tarzları / Toplumsal Cinsiyet" (Erişim 12 Nisan 2021).

¹⁸ Ayşe Betül Aydın, "Gelişimin Doğası", *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim* (Ankara: Pegem Akademi, 2022), 42-43.

¹⁹ İhsan Çapcıoğlu, "Gençlik Dönemi 'Kimlik Arayışı'nın Demokratik Değerlerin ve İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 59.

lumsal değerleri süresiz olarak reddedebilmektedirler.²⁰ Gençlerin kişisel tanımlamaları ve toplumsal değerler arasında başarılı bir uyum sürecinin yaşanmaması halinde gençler kimlik karmaşası yaşayabilmekte ve toplumun değerlerine mesafeli bir duruş sergileyebilmektedirler. Dinî ve ahlaki değerler de kimliğin önemli bir parçası olması hasebiyle bu dönemde yetişkinlerin gençler için olumlu rol model olamadığı durumlarda, gençlerin bu değerlere karşı olumsuz tutum takınmaları söz konusu olabilmektedir.

Dinî gelişim açısından çocuklukta aile ve toplumun telkinleri ile benimsenen dinî değerlerin yeniden gözden geçirildiği ergenlik, bireyin dinî tercihleri açısından kritik bir evredir. Gelişen muhakeme gücü ve bağımsız olma arzusu ile kendisine öğretilenleri yeniden değerlendirmek isteyen ergen, kendi değer yargılarını oluşturma gayreti içine girmektedir. Ergenliğin ilk yıllarında dinî ve metafizik konulara olan ilgi, bir iki yıl sonra yerini şüphe ve çatışmalara bırakmaktadır. Özellikle 14-18 yaşları arasında gerek cinsel arzular, duygusal dalgalanmalar gibi ergenliğin kendi iç dinamikleri gerek de değişen toplumsal normlar sebebiyle dinî konularda çatışma ve şüphe artmaktadır. Bu şüphe ve çatışmaların artmasında dinî konulardaki bilgi eksiklikleri, dindarların ve din görevlilerinin bazı tutumları, evrim gibi bazı bilimsel teoriler ile dinî öğretiler arasındaki uzlaşmazlıklar da etkili olmaktadır.²¹

1. Araştırmanın Amacı

Dinin temelini oluşturan inançların öğretimi din eğitimi içerisinde üzerinde önemle durulması gereken bir alandır. Sağlam temellere dayanan inancın, bireyin dinle ilişkisinin yönünü ve kalitesini belirleyici vasfı dikkate alındığında inanç öğretiminin bireyin hem kalben hem de zihnen tatmin olmasını sağlayacak, manevi ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olması önem taşımaktadır. Güncel meseleler takip edilerek, bireyin yaşamına dokunan, zihnindeki sorulara cevap verebilen bir inanç öğretimi yapılması itikadî meselelerde bireylerin tatmin edici cevaplara ulaşmasını ve dini değerlerin genç kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır.

Bu bağlamda araştırmamızın temel amacı, dünyada gittikçe yaygınlaşan ateizm ve deizm çerçevesinde, lise öğrencilerinin din dışı yönelim eğilimlerini ortaya koymak ve elde edilen bulguları din eğitimi bilimi açısından yorumlamaktır. Orta-öğretim öğrencilerinin din dışı yönelimlerini çeşitli değişkenler açısından inceleyerek din öğretiminin hedef kitlesi hakkında bilgi toplamak, onların ilgi ve ihtiyaçlarını saptamaktır. Böylece gençlerin itikadî hususlarda zihinlerini meşgul eden meselelere tatmin edici cevaplar verebilecek nitelikli bir inanç öğretiminin sunulmasına katkıda bulunmak ve inanç öğretimine yönelik öneriler sunmaktır.

²⁰ David M. Wulff, *Psychology of Religion, Classic & Contemporary* ((New Jersey: John Wiley Sons, 1997), 375-379.

²¹ Hayati Hökekeklı, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 266-273.

2. Araştırmanın Yöntemi

Verilerin sayısal olarak toplanıp analiz edildiği nicel araştırmalarda yoğun bir şekilde kullanılan tarama (survey) yöntemi araştırmamızın yöntemi olarak benimsenmiştir. Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan tarama yönteminde belirli bir grubun özellikleri, tutum ve davranışları hakkında bilgi toplamak amaçlanmaktadır.²² Lise öğrencilerinin ateizm ve deizm çerçevesinde din dışı yönelim eğilim düzeylerinin keşfedilmeye çalışıldığı araştırmamızda, bu eğilimin çeşitli değişkenlerle ilişkisi de inceleneceği için ilişkisel tarama modeli araştırma modeli olarak seçilmiştir.²³

3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmamızın genel evrenini Türkiye'deki lise öğrencileri oluştururken, çalışma evreni ise 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Konya il merkezindeki lise-lerde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmamızda 500 kişiden toplanan veri setinden hatalı ve uç değerlerin çıkarılması sonucu 473 kişilik örneklemde elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

Araştırmanın örneklem seçiminde kota örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmamızda eğitim görülen lise türüne göre kota örnekleme yapılmıştır. Bilindiği üzere ülkemizde liseler; genel lise, meslek lisesi ve imam hatip lisesi olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. İl Mili Eğitim Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre 2020-2021 eğitim öğretim yılında Konya il merkezinde genel liselerde öğrenim gören öğrenci oranı %46, meslek liselerinde öğrenim görenlerin oranı %33 ve imam hatip lisesi öğrencilerinin oranı ise %21'dir. 500 kişi olarak belirlenen örnekleme aynı oran dikkate alınarak 220 öğrenci genel liselerden, 185 öğrenci meslek liselerinden ve 95 öğrenci de imam hatip liselerinden seçilmiştir. Hatalı kodlama ve uç değerlerin çıkarılması sonucu geriye kalan 473 kişilik veri setinde de bu oranların hemen hemen aynı kaldığı görülmektedir.

4. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırmamızda "Kişisel Bilgi Anketi", "Din Dışı Yönelim Ölçeği" ve "Ok-Dinî Tutum Ölçeği" olmak üzere üç veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan ilki olan Kişisel Bilgi Anketi öğrencilerin cinsiyet, okul türü, sınıf, ebeveyn eğitim durumu, okul dışında din eğitimi alma durumu gibi bilgilerini içermektedir. Bununla birlikte katılımcıların yaşadıkları olumsuz dinî deneyimler olup olmadığına, ailelerindeki ebeveynlik tutumlarına, ailede dine verilen öneme, sosyal çevreleri ve özellikle din eğitimi aldıkları öğretmenleri ile olan ilişkilerine yönelik sorular da eklenmiştir. Kişisel Bilgi Anketi'nin peşine birçok uluslararası araştırmada kullanılan ve Türkçe'ye de uyarlanan Tanrı inancı sorusu eklenmiştir.²⁴ Öğrencilerden Allah inancına

²² Cengiz Yılmaz vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2016), 126.

²³ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 114-115.

²⁴ Kenan Sevinç vd., "Dindar ve Spiritüel Olmama (DİSOL) Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015), 69.

yönelik ateist, agnostik, deist, septik ve teist olarak tasnif edilen ifadelerden yalnız birini seçmeleri istenerek inancın temelini oluşturan Allah'a imana ilişkin tutumları/durumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda kullanılan ikinci veri toplama aracı Kandemir tarafından geliştirilen Din Dışı Yönelim Ölçeği'dir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin faktör yüklerinin 0,58 ile 0,74 aralığında yer aldığı ve %41,6'luk varyans açıklama oranına sahip olduğu görülmüştür. Madde-toplam korelasyonları 0,456 ile 0,595 aralığında olan ölçeğin güvenilirlik analizlerinde Cronbach's alpha değeri 0,820 olarak tespit edilmiştir. KMO değeri 0,881 ve Bartlett testi sonucundaki kare değeri [$X^2=895,395$ ve $p<,001$] anlamlı bulunmuştur. 9 madde ve tek faktörden oluşan ölçek, alt boyutlarında ateizm, deizm, dine karşı ilgisizlik ve dinî şüpheye yönelik maddeler içermektedir. Doğrulamalı faktör analizi sonucu tek faktörlü yapının $X^2/sd=2,83$, RMSEA=0,062, NFI=0,93, TLI=0,95, CFI=0,93, GFI=0,95 ve AGFI=0,94 değerleri ile iyi uyum özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.²⁵

Araştırmamızda kullanılan üçüncü veri toplama aracı Üzeyir Ok tarafından hazırlanan duygu, biliş, davranış ve ilişki olmak üzere 4 alt boyutta toplam 8 maddeden oluşan Ok-Dini Tutum Ölçeği'dir. Ölçek ile yapılan ilk uygulama açımlayıcı faktör analizleri sonucu ölçek maddelerinin 0,69 ile 0,89 faktör yüküne ve toplamda %78 varyans açıklama oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Doğrulamalı faktör analizi sonucu tek faktörlü yapının χ^2/sd oranı 1,36 ve CFI=1, RMSEA=0,00, SRMR=0,01 değerleri ile iyi uyuma sahip olduğu görülmektedir.²⁶ Ok tarafından iki örnekleme yapılan güvenilirlik analizinde 8 maddeden oluşan ölçeğin toplam güvenilirlik Cronbach's alpha değeri ilk örneklem için 0,81 ve ikinci örneklem için ise 0,90 olarak hesaplanmıştır.²⁷ Üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen iki uygulama ile geliştirilen ölçeğin lise öğrencilerinden oluşan bir örnekleme uygulanacak olması sebebiyle doğrulamalı faktör analizi yeniden yapılmıştır. Yapılan analize göre $X^2/sd=2,96$, RMSEA=0,065, NFI=0,97, TLI=0,96, CFI=0,98, GFI=0,97, AGFI=0,94 bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin lise örnekleminde iyi uyum özelliği gösterdiğini ortaya koymaktadır.²⁸

Çalışmamızda değişkenlere göre oluşan gruplar arasında dağılımın normal olduğu durumlarda bağımsız değişkenler ile ölçeklerden alınan puanlar arası ilişki parametrik testlerden olan bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Gruplar arası farkın anlamlı çıkması durumunda Post-Hoc testlerinden Tukey ve Sheffe testleri kullanılmıştır. Homojenliğin sağlanmadığı durumlarda Post-Hoc testlerinden Tamhane's T2 testi tercih edilmiştir. Varyansların eşit dağılmadığı durumlarda çoklu karşılaştırmalarda Kruskal-Wallis testi, ikili grup-

²⁵ Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Eylül 2021), 244-247.

²⁶ Üzeyir Ok, "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 537-543.

²⁷ Üzeyir Ok, "The Ok-Religious Attitude Scale (Islam): Introducing an Instrument Originated in Turkish for International Use", *Journal of Beliefs & Values* 37/1 (2016), 59-61.

²⁸ Ünal Erkorkmaz vd., "Doğrulamalı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri", *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences* 33/1 (2013), 210-223.

larla yapılacak karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t testinin parametrik olmayan alternatifi olan Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

5. Bulgular ve Yorumu

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmamız 244 kız ve 229 erkek öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. 473 kişi ile yapılan araştırmanın cinsiyet, sınıf ve okul değişkenlerine göre katılımcı durumunu aşağıdaki tabloda aşağıda gösterilmiştir. Kota örneklem yönteminin kullanıldığı araştırmada okul türlerine göre öğrenci sayısı evrendeki oranlar dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcılarının Cinsiyet, Okul Türü ve Sınıf Değişkenlerine Göre Dağılımları

Değişkenler	Grup	N	%
Cinsiyet	Kız	244	51,6
	Erkek	229	48,4
	Toplam	473	100
Okul Türü	Genel Ortaöğretim	211	44,6
	AİHL/İmam Hatip Lisesi	86	18,2
	Mesleki Ortaöğretim	176	37,2
	Toplam	473	100
Sınıf	10. Sınıf	234	49,5
	12. Sınıf	239	50,5
	Toplam	473	100

Çoğunluğu ilkökul mezunu ebeveynlere sahip olan katılımcılardan oluşan örneklemde üniversite mezunu olan baba oranı (%24,5), üniversite mezunu olan anne oranının (%12,9) yaklaşık iki katıdır. Büyük bir kısmı (%89,2) dine önem verilen bir ailede büyüyen gençlerden oluşan örneklemin %61,1'i hoşgörülü bir aile ortamında yetiştiklerini ifade ederken, %12,7'si ailesini otoriter ve %12,1'i ise aşırı koruyucu olarak nitelemiştir. Bu oranlar dikkate alındığında katılımcıların dinî değerleri üzerinde en fazla ailelerin (%69,7) etkili olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise Kur'an kursları (%11) yer almaktadır.

Örnekleme okul dışında din eğitimi alma oranı (N=389, %82,2) oldukça yüksektir. Dinî bilgi düzeyini yeterli görenlerin oranı %37,6 ve kısmen yeterli görenlerin oranı ise %58,6'dır. Öğrencilerin %34'ü okulda aldıkları din eğitiminin zihinlerini meşgul eden inançla ilgili sorulara cevap verdiğini ifade ederken, %19,7'si ise inançla ilgili sorularına okuldaki din eğitiminin cevap veremediği görüşündedir. Kur'an'ın içeriği hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünenlerin oranı %33,2 iken, kısmen bilgi sahibi olduğunu düşünenler %59,8 ile en yüksek orana sahiptir.

Katılımcılara dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarına neden olan herhangi bir olay yaşayıp yaşamadıkları sorularak olumsuz tecrübelerin dini tu-

tum ve din dışı yönelim üzerindeki etkinliği ölçülmek istenmiştir. Katılımcıların yarıdan fazlası (N=295, %62,4) böyle bir tecrübenin yaşanmadığını, %17,3'lük kısmı ise olumsuz tecrübenin var olduğunu belirtmiştir. %20,3'ü ise böyle bir tecrübeyi hatırlamadığını ifade etmiştir.

Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerleri üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade edenlerin oranı %35,5'tir. Katılımcıların %29,2'si dindarların tutum ve davranışlarından olumsuz yönde etkilendiklerini ve %35,3'ü ise etkilenmediklerini belirtmiştir. Bu da göstermektedir ki yaklaşık her üç katılımcıdan biri dindarların davranışlarından olumsuz etkilenmektedir. Din dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının dinî değerleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ifade edenlerin oranı %47,4'tür. Neredeyse her yedi öğrenciden biri din dersi (%15,6) öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının olumsuz etkisinden söz ederken %37 gibi azımsanmayacak bir oran da din dersi öğretmenlerinin dinî değerleri üzerinde etkisinin olmadığını dile getirmektedir. Katılımcıların yarıdan fazlasının (%51,8) kitle iletişim araçlarının dini değerleri üzerinde etkisiz olduğunu belirttiği çalışmamızda geriye kalan diğer yarının ise olumlu ve olumsuz şekilde etkilenenler olarak oldukça yakın oranlara sahip oldukları görülmektedir.

5.2. Din Dışı Yönelim ve Dinî Tutuma Dair Genel Bulgular

Din Dışı Yönelim Ölçeği ve Ok Dini Tutum Ölçeği'nden alınan minimum ve maksimum puanlar ile grup ortalamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Din Dışı Yönelim ve Ok-Dinî Tutum Ölçeklerine Dair Betimleyici İstatistikler

	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	SS
Ok-Dinî Tutum Ölçeği	473	10,00	40,00	29,00	5,93539
Din Dışı Yönelim Ölçeği	473	9,00	38,00	18,23	6,09494

Tablodaki ortalama puanlara bakıldığında yüksek düzeyde olumlu dinî tutumun ve düşük düzeyde din dışı yönelimin hâkim olduğu görülmektedir. Din Dışı Yönelim Ölçeği 5'li likert yapıda (hiç katılmıyorum, az katılıyorum, orta düzeyde katılıyorum, çok katılıyorum, pek çok katılıyorum) hazırlandığından ölçekten alınan puan ortalamaları eşit aralıklara bölünerek yorumlanmıştır. Buna göre 1.00–1.80 aralığı eğilim yok, 1.81–2.60 düşük eğilim, 2.61–3.40 orta eğilim, 3.41–4.20 yüksek eğilim, 4.21–5.00 aralığı ise çok yüksek eğilim olarak yorumlanmıştır.²⁹

²⁹ Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2006), 155.; M.Betül Yılmaz, "İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilgisayara Yönelik Bağlılık Gösterme Eğilimlerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2010), 1-16.

Örneklem ortalaması düşük din dışı eğilimi göstermekle birlikte 5'li likert tipi sorulardan oluşan Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden alınan puanlara göre 28 (%6) öğrenci yüksek ve çok yüksek din dışı yönelim eğilimi göstermektedir. Orta düzeyde din dışı eğilim gösteren katılımcı sayısı ise 58'dir. Orta düzeyde din dışı yönelim eğilimi gösteren grubun ana kütle içindeki oranı ise %12'dir. Kişisel bilgi anketine eklenen Tanrı inancı sorusuna verilen cevaplara göre ateist Tanrı anlayışını benimsediğini ifade eden 16 katılımcıdan 14'ü yüksek eğilim gösterirken, geriye kalan iki kişiden 1'i orta, diğeri ise düşük eğilim göstermektedir. Agnostik Tanrı anlayışını benimseyen 13 kişiden 8'si yüksek, 5'i ise orta düzeyde din dışı yönelim eğilimi göstermektedir. Deist Tanrı anlayışını benimseyen 11 kişiden 4'ü yüksek din dışı yönelim eğilimi gösterirken 6'sı orta, 1'i ise düşük eğilim göstermektedir.

Ateizmden teizme doğru din dışı yönelim eğilimi düşerken, dinî tutum düzeyleri de yükselmektedir. Allah'ın varlığına inanma ile olumlu dinî tutuma sahip olma arasında pozitif yönlü yüksek korelasyon ($r=0,722$, $p=0,000$) mevcuttur. Yine Allah'ın varlığına iman ile din dışı yönelim eğilimi arasında ise negatif yönlü yüksek korelasyon olduğu ($r=-0,833$, $p=0,000$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla birey açısından Allah'ın varlığına dair duyulan şüphe ya da Allah'ın varlığının reddedilmesi genel olarak din olgusuna karşı olumsuz tutuma sahip olma ve ateizm, deizm gibi akımlara yönelim paralellik arz etmektedir.

5.3. Cinsiyet, Okul Türü ve Sınıf Değişkenlerine Göre Bulgular

Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden elde edilen toplam puan üzerinden kız ve erkek öğrenciler karşılaştırıldığında erkek öğrencilerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğu ve iki grup arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu t testi sonucunda ($t(471)=-3,612$, $p<0,05$) görülmektedir. Gruplar arasındaki farkın etki büyüklüğü G-power programı ile hesaplandığında $d=0,36$ olarak hesaplanmıştır. Cohen tarafından yapılan istatistiksel teste göre belirlenen etki büyüklüğü tablosundaki değerler dikkate alındığında bu değerler orta etki büyüklüğüne yakın bir değer olduğu görülmektedir.³⁰ Ok-Dinî Tutum Ölçeği'nden alınan puanlar cinsiyete göre karşılaştırıldığında kız öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu ve olumlu dinî tutuma sahip olmaları açısından erkek öğrencilerle aralarındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu $t(471)=4,972$, $p<0,05$) ve etki büyüklüğünün $d=0,46$ orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde olumlu dinî tutuma sahip oldukları ve kız öğrencilerde din dışı yönelim eğiliminin erkek öğrencilere göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Sınıf değişkeni ile ölçeklerden alınan puanlar arasındaki ilişki incelendiğinde 10. sınıf ve 12. sınıf öğrencilerinin Din Dışı Yönelim ve Ok-Dinî Tutum ölçeklerinden aldıkları puan ortalamaları hemen hemen aynıdır. Sınıf değişkeninin sonuçlar üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bağımsız örneklem t testi sonuçları (Din Dışı

³⁰ Mehmet Suphi Özçomak - Kübranınur Çebî, "İstatistiksel Güç Analizi: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 31/2 (2017), 417.

Yönelim $p=0,929$ ve Ok-Dinî Tutum $p=0,87$) ile görülmektedir.

Genel ortaöğretim, mesleki ortaöğretim ve imam hatip liseleri öğrencileri din dışı yönelimleri ve dini tutum düzeyleri açısından karşılaştırılmıştır. Özellikle yoğun din eğitimi verilen imam hatip liseleri ile diğer liselerde eğitim gören öğrenciler açısından beklenen farkın oluşup oluşmadığı Anova testi ile analiz dılmıştır. Test sonucu, imam hatip lisesi öğrencilerinin din dışı yönelim puan ortalamalarının en düşük; dinî tutum puan ortalamalarının ise en yüksek olduğu ve okul türlerine göre öğrencilerin her iki testten aldıkları puanlar arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir.

5.4. Aile İle İlgili Değişkenlere Göre Bulgular

Anne-babalar doğumdan yetişkinlik sürecine kadar bireyin en fazla etkileşimde bulunduğu kişilerdir. Özellikle çocukluk çağında taklit ve özdeşim yoluyla ebeveynlerin tutum ve davranışlarının örnek alındığı ve bu davranışların tekrarlanarak alışkanlık haline dönüştüğü bilinmektedir. Dinî değerlere önem verilen bir ailede dünyaya gelen bireyin gerek çocukluğunda gerek de ergenliğinde bu atmosferin etkisi sürmektedir. Böyle bir ailede yetişen birey, dine karşı olumlu duygular beslemekte ve dinî görevlerini yerine getirmeye de istekli olmaktadır.³¹

Anova testi sonucuna göre ailesi için dinî değerlerin önemli olduğunu belirten katılımcılar ile kısmen önemli olduğunu belirten katılımcıların her iki ölçekten aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu [Din Dışı Yönelim $t(467)=3,735$ ve $p<0,05$] ve Ok-Dinî Tutum $t(467)= 4,380$ ve $p<0,05$] saptanmıştır. Ailesi için dinî değerlerin önemli olmadığını belirten katılımcıların sayısı çok az ($N=4$) olduğu için bu grup göz ardı edilmiş, kısmen önemli ve önemli olduğunu ifade eden iki grup karşılaştırılmıştır. Gruplar arasındaki farkın etki büyüklüğü dini tutumlar için ($d=0,64$), din dışı yönelimler için ise ($d=0,56$) olarak hesaplanmıştır. Ailede dine verilen önemin her iki ölçek için orta etki büyüklüğüne sahip olması, gençlerin dini tutumları ve din dışı yönelimleri üzerinde bireyin içinde yetiştiği ailenin dine yaklaşımının göz ardı edilemeyecek bir faktör olduğunu kanıtlamaktadır.

Aileler çocuk yetiştirirken farklı disiplin tarzları ve ebeveynlik tutumları benimseyebilmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ebeveyn tutumlarına ilişkin farklı tasnifler yapılmıştır. Ancak bu tasnifleri disiplin ve sevgi arasında kurulan farklı denge noktaları olarak ifade etmek mümkündür. Örneğin otoriter ailelerde disiplin, sevgi ve kabulden daha ön planda iken; serbest (izin verici) ailelerde sevgi ve kabul üst düzeyde, otorite ise oldukça alt seviyelerdedir. Demokratik ailelerde ise birey, belli bir düzeyde yönlendirilmekle birlikte bireyselliğine de izin verilmektedir. Demokratik ailelerde disiplin ve sevgi arasında orta bir yol izlenmektedir. İlgisiz ailelerde ise çocuk hem disiplin hem de sevgi yönünden ihmal

³¹ M. Akif Kılavuz, "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 278-280.

edilmektedir.³²

Bireyi yetiştiren ebeveynlerin otoriter, hoşgörülü, tutarsız, ilgisiz, mükemmeliyetçi, serbest, aşırı koruyucu ya da reddedici olması ile bireyin Din Dışı Yönelim ve Ok-Dinî Tutum ölçeklerinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki ilişki Kruskal-Wallis testi ile sınanmış ve gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Mann-Whitney U testi ile yapılan ikili karşılaştırmalarda hoşgörülü bir aile ortamına sahip bireyler ile içinde yetiştikleri aile ortamını otoriter (baskıcı), tutarsız, ilgisiz ya da reddedici olarak niteleyen bireyler arasında din dışı yönelim açısından farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre tutarsız, ilgisiz ya da reddedici ortamda yetişen bireylerin hoşgörülü bir ortamda yetişen bireylere göre din dışı yönelim eğilimi istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir. Yine bu grupların Ok-Dinî Tutum Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasındaki farkın da anlamlı olduğu, hoşgörülü ailelerde yetişen bireylerin tutarsız, ilgisiz ya da reddedici ebeveynler tarafından yetiştirilen bireylere göre dine karşı olumlu tutum düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre hoşgörülü ebeveynlerin, gençlerin dinî gelişimlerine pozitif katkı sunduklarını söylemek gerekir. İmam hatip lisesi öğrencileri ile yapılan bir araştırmada da anne ve babaları demokrat, anlayışlı olan gençlerin dindarlık puan ortalamalarının diğer gruplardan daha yüksek sahip olduğu, ilgisiz ebeveynler tarafından yetiştirilen gençlerin en düşük puana sahip oldukları tespit edilmiştir.³³

Katılımcılara sorulan "Dinî inançlarınız üzerinde aşağıdakilerden hangisi daha fazla etkili olmuştur?" sorusuna öğrencilerin verdikleri cevapları gösteren tablo aşağıda verilmiştir. Bu tabloya göre dinî inançlar üzerinde en fazla ailenin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mendeş tarafından yapılan çalışmada katılımcıların dinî inançlarının şekillenmesinde ailenin %68,7 gibi bir oranla etkili olduğu belirtilmiştir.³⁴ Birçok alan araştırması da ailenin bireyin sahip olduğu dinî inanç ve değerler üzerinde en fazla etkiye sahip faktör olduğunu göstermektedir. Bu soruya verilen yanıtlar ile ölçeklerden alınan puan ortalamaları bağımsız örneklem t testi ile karşılaştırılmıştır. Test sonucuna göre dinî inançları üzerinde en fazla ailesinin etkisinin olduğunu belirten katılımcılar ile kitapların etkili olduğunu ifade eden katılımcıların, ölçeklerden aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark [Din Dışı Yönelim $t(358)=-3,460$, $p<0,05$ ve Ok-Dini Tutum $t(358)=2,740$, $p<0,05$] vardır.

Tablo 3. Dinî İnançlar Üzerinde Etkili Olan Değişkenler

³² Deniz Şanlı - Candan Öztürk, "Anne Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Tutumlar Üzerine Kültürün Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 8/4 (2015), 241; Arzu Özyürek, "Okul Öncesi Çocuğa Sahip Anne-Babalara Yönelik 'Çocuk Yetiştirmeye İlişkin Anne-Baba Görüşleri Ölçeği' ve 'Anne-Baba Tutum Ölçeği' Geliştirme Çalışması", *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi/International Journal Of Early Childhood EducaitonStudies* 2/1 (2017), 27.

³³ Kemal Coşkun, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Din Anlayışı ve Sosyal Değerler Algısı* (Ankara: Ankara Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 220-227.

³⁴ Necip Fazıl Mendeş, *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 47.

Değişken	Grup	N	Yüzde	Birikimli Yüzde
Dinî İnançlar Üzerinde Etkili Olan Değişkenler	Ailem	330	69,8	69,8
	Arkadaşlarım	19	4,0	73,8
	Öğretmenlerim	14	3,0	76,7
	Kitaplar	30	6,3	83,1
	Sosyal medya	8	1,7	84,8
	Kuran kursu	52	11,0	95,8
	Diğer	20	4,2	100
	Toplam	473	100	100

Dinî gelişimleri üzerinde en fazla ailesinin etkili olduğunu belirten katılımcılar anne-baba tutumları açısından karşılaştırıldığında, hoşgörülü ebeveynlerin çocuklarının dinî değerleri üzerinde diğer gruplardan daha fazla etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. "Dinî değerlerim üzerinde en fazla ailem etkili olmuştur" diyen 330 katılımcının 212'si (%64) hoşgörülü aile ortamında yetişen gençlerdir.

Çalışmamızda ebeveyn eğitim düzeyinin dinî tutum ve din dışı yönelim üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çerçevede anne eğitim düzeyine göre oluşan gruplar ile ölçeklerden aldıkları sıralama ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile incelenmiştir. Test sonucuna göre grupların, dinî tutum puan sıra ortalamaları ($X^2=18,013$, $sd=5$, $p=0,003$) ve din dışı yönelim puan ortalamaları ($X^2=12,538$, $sd=5$, $p=0,028$) arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Mann-Whitney U testi ile ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre annesi ilkökul mezunu olanlar ile yüksek lisans/doktora mezunu olanlar arasında din dışı yönelim ($p=0,019$) ve dinî tutum düzeyleri açısından anlamlı bir fark olduğu ($p=0,018$) görülmektedir. Annesi ilkökul mezunu olan katılımcıların dinî tutum sıra ortalamaları daha yüksek, din dışı yönelim sıra ortalamaları ise daha düşüktür.

Baba eğitim düzeyi ile ölçeklerden alınan puanlar arasında ise anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Ebeveynlerin dinî inanç ve değerlerin yeni nesillere aktarılmasındaki rolleri üzerine yapılan çalışmaların çoğunda annelerin daha etkili olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Francis ve Brown tarafından 11 yaş çocukları ve 18 yaş ergenleri ile gerçekleştirilen iki çalışma da, katılımcıların kiliseye katılım gösterme

³⁵ Lori Baker-Sperry, "Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission", *Sociological Focus* 34/2 (2001), 185.

davranışları üzerinde annelerin kiliseye gidiyor olmalarının babaların kiliseye devam etmelerine göre daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.³⁶ Başka bir çalışmada ise çocukların bireysel dindarlığı ve dinî davranışları üzerinde babaların daha etkili olduğu, annelerin ise geleneksel dinî inançlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.³⁷ Amerika’da yapılan bir çalışmada da annenin babaya göre dindarlık konusunda daha etkili olduğu ortaya konmaktadır.³⁸

Ülkemizde yakın zamanda yapılan bir çalışmada lise öğrencilerinin dinî yönelimleri üzerinde en etkili ebeveynlerin anneler olduğu belirtilmektedir.³⁹ Çalışkan tarafından gençlerin deizm algısını ölçmeye yönelik yapılan çalışmada da deizm algısı ölçeğinden alınan puanlarla baba eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı, buna karşın anne eğitim düzeyinin deizm algısı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada annesi lise mezunu olan katılımcıların okuma yazma bilmeyen ve ilköğretim mezunu olan katılımcılardan anlamlı düzeyde farklı olduğu tespit edilmiştir. Anne eğitim düzeyi arttıkça puan ortalamalarının artmasına karşın, üniversite mezunu anneye sahip olan katılımcıların ortalamaları, annesi lise mezunu olanlardan düşük kalmıştır.⁴⁰ Oluğ tarafından yapılan çalışmada anne eğitim düzeyi belli bir seviyenin üzerine çıktıkça öğrencilerin inanç düzeyinin düştüğü ifade edilmiştir.⁴¹ Benzer bir çalışmada da annenin eğitim düzeyi ile gençlerin dindarlığı arasında anlamlı bir ilişki olmasına rağmen, babanın eğitim düzeyinin dindarlık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.⁴²

5.5. Din Eğitimi ve Dinî Bilgi Değişkenlerine Göre Bulgular

Din eğitiminin, dinî değerlerin benimsenmesindeki rolünü ortaya koymak amacıyla gençlerin aldıkları dinî eğitimin yoğunluğu ve din eğitimiyle memnuniyet düzeyleri ile dinî tutumları ve din dışı yönelimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmamızda okul dışında din eğitimi alan bireylerin almayanlara oranla daha az din dışı yönelim eğilimi gösterdiği ($t(471)=-2,911, p<0,05$) ve daha olumlu dinî tutuma sahip olduğu ($t(471)=3,761, p<0,05$), iki grup arasındaki farkın da anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Okulda verilen din eğitimine ek olarak Kur’an kursları, cami kursları, belediye ya da vakıf kursları vb. yerlerde din eğitimi almak, bireye dinî bilgisini ve tec-

³⁶ Leslie J. Francis - Laurence B. Brown, “The Influence of Home, Church and School on Prayer among Sixteen-Year-Old Adolescents in England”, *Review of Religious Research* 33/2 (1991), 119.

³⁷ Alan C. Acock - Vern L. Bengtson, “On the Relative Influence of Mothers and Fathers: A Covariance Analysis of Political and Religious Socialization”, *Journal of Marriage and Family* 40/3 (1978), 525.

³⁸ Ryan Cragun vd., “Religious/Secular Distance: How far Apart Are Teenagers and Their Parents?”, *Psychology of Religion and Spirituality* 10 (2018), 288-295.

³⁹ Ebru Eler Çay, *Lise Gençliğinde Dini Sosyalleşme; Batman İl Merkezi Örneği* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33-35.

⁴⁰ Sacide Çalışkan, *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 97-98.

⁴¹ Fatma Oluğ, *Ergenlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 56.

⁴² Coşkun, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Din Anlayışı ve Sosyal Değerler Algısı*, 213-218.

rübesini zenginleştirme imkânı vermektedir. Okul dışında alınan din eğitiminin gençlerin dinî şüphelerinin giderilmesinde etkili olduğu Bahadır'ın lise öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada gösterilmektedir.⁴³ Araştırmamızda da gençlerin dinî değerler üzerinde aileden sonra ikinci sırada Kur'an kurslarının (%11) etkili olması da Bahadır'ın çalışmasını desteklemektedir.

İnançla ilgili merak edilen sorulara cevap vermede okulda alınan din eğitiminin yeterliliği ile din dışı yönelim ve dinî tutum arasındaki ilişki incelenerek ör-
gün din eğitiminin inanç öğretimindeki başarısı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Araştırma örnekleminizin %34'ü akıllarına takılan inanç meselelerine okulda aldıkları din eğitiminin cevap verdiğini, %46,3'ü ise kısmen cevap verdiğini dile getirmektedir. Katılımcıların %19,7'si ise okuldaki din eğitiminin zihinlerini meşgul eden sorulara yanıt vermediğini ifade etmektedir. Oluşan gruplar ile Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasındaki ilişkiyi gösteren değerler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. İnançla İlgili Sorulara Okulda Alınan Din Eğitiminin Yanıt Verme Durumu ve Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden Alınan Puanlar Arasındaki İlişkiyi Gösteren Anova Testi Sonuçları

	Grup	N	\bar{X}	SS	Var.K	KT	sd	KO	F	p
Din Dışı Yönelim Ölçeği	Hayır	93	20,2473	6,82810	G.Arası	467,003	2	233,502	6,430	0,002
	Kısmen	219	17,7580	5,60888	G.İçi	17067,001	470	36,313		
	Evet	161	17,7329	6,08251	Toplam	17534,004	472			
	Toplam	473	18,2389	6,09494						

Anova testi sonucu Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden alınan puanların gruplar arası farkının anlamlı olduğunu ($p=0,002$) göstermektedir. Post-Hoc çoklu karşılaştırma testlerinden Sheffe testi ile din eğitiminin inançla ilgili sorularına cevap vermede başarısız olduğunu düşünenler ile kısmen başarılı ya da başarılı olduğunu düşünenlerin puan ortalamaları arasında ($p<0,05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu ve okuldaki din eğitiminin inançla ilgili sorularına yanıt vermede başarısız olduğunu düşünenlerin din dışı yönelim eğilimlerinin diğer iki gruba göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı durum Ok-Dinî Tutum Ölçeği puan ortalama-

⁴³ Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökeleki (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 340.

ları için de tespit edilmiştir. Okulda verilen din eğitiminden tatmin olmayanların Ok-Dinî Tutum Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamalarının diğer gruplardan düşük olduğu görülmüştür.

Çalışmamızda katılımcıların dinî bilgi seviyeleri ile din dışı yönelimleri ve dinî tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çerçevede katılımcılardan, dinî bilgi ve Kur'an'ın içeriği hakkında sahip oldukları bilgi seviyelerini yetersiz, kısmen yeterli ve yeterli olarak kategorize etmeleri istenmiştir. Buna göre oluşan gruplar ile ölçeklerden alınan puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Din eğitiminin istenen başarıyı sağlamasında öğretmenlerin meslekî yeterlikleri yanında tutum ve davranışları ile öğrencilerine iyi rol model olmaları büyük önem arz etmektedir. Din dersi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının öğrencilerin dine karşı geliştirdikleri tutumlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple araştırmamızda gençlerden şimdiye kadar karşılına çıkan din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının dinî değerleri üzerinde nasıl bir etki oluşturduklarını ifade etmeleri istenmiştir. Gençlerin yarıya yakını (%47,4) olumlu yönde etkilendiklerini ifade ederken, olumsuz yönde etkilendiğini ifade edenlerin oranı %15,6'tır. Öğretmenlerin tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumları üzerinde etkisi olmadığını belirtenlerin oranı ise %37'dir. Soruya verilen cevaplar ile ölçeklerden alınan puanlar arasındaki ilişki bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir. Olumlu yönde etkilenenler ile olumsuz yönde etkilenenlerin puan ortalamaları arasındaki fark Din Dışı Yönelim Ölçeği ($t(296)=-5,751$, $p<0,05$) ve Ok Dinî Tutum Ölçeği ($t(298) =4,772$, $p<0,05$) için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin tutum ve davranışlarının dinî değerleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ifade eden katılımcıların, olumsuz bir etkisi olduğunu ifade eden katılımcılardan olumlu dinî tutum düzeyleri daha yüksek ve din dışı yönelim eğilimleri de daha düşüktür.

5.6. Dinî İnançlar Üzerinde Etkisi Olduğu Düşünülen Diğer Değişkenlere Göre Bulgular

Ailesi ve eğitimi dışında bireyin sosyal çevresi ile olan ilişkilerinin yanı sıra olumlu veya olumsuz yaşadığı tecrübelerinin de dinî inançları üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızda katılımcılara dinî değerlere karşı olumsuz tutum sergilemelerine yol açacak herhangi bir olay yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere katılımcıların %62,4'ü ($N=295$) böyle bir tecrübe yaşamadıklarını ifade ederken, olumsuz bir tecrübe yaşadığını ifade edenlerin oranı %17,3 ($N= 82$) ve hatırlamadıklarını ifade edenlerin oranı ise %20,3 ($N=96$)'tür.

Anova testi sonucunu gösteren tabloda da görüleceği üzere, dine karşı olumsuz tutuma yol açacak bir tecrübenin varlığına ilişkin oluşan grupların Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden ve Ok-Dinî Tutum Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları arasındaki fark anlamlıdır. Post-Hoc çoklu karşılaştırma analizlerinden Tukey analizi sonucu dinî değerlere karşı olumsuz bir tutuma yol açacak bir tecrübe yaşadığını ifade edenler ile diğer iki grup arasında ($p<0,05$) düzeyinde anlamlı bir fark

oluşmaktadır. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmaya yol açacak bir tecrübe yaşadıklarını ifade edenlerin Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puan ortalaması ($\bar{X}=17,2814$), böylesi bir tecrübe yaşamadıklarını ifade edenlerden ($\bar{X}=12,6585$) yüksektir. Yaşanan travmatik olayların gençlerin dinden uzaklaşmasında ve ateizm, deizm, agnostisizm gibi kurumsal dinin karşısında konumlandırılan akımlara yönelmesinde etkili olduğu başka çalışmalarda da gösterilmiştir.⁴⁴

Tablo 5. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz Tutuma Yol Açacak Tecrübenin Varlığı İle Ölçeklerden Alınan Puanlar Arasındaki İlişkiyi Gösteren Anova Testi Sonuçları

	Grup	N	\bar{X}	SS	Var.K	KT	sd	KO	F	p
Din Dışı Yönelim Ölçeği	Evet	82	21,6585	6,85515	G. Arası	1229,428	2	614,714	17,720	,000
	Hayır	295	17,2814	5,39010	G. İçi	16304,576	470	34,691		
	Hatırlamıyorum	96	18,2604	6,45347						
	Toplam	473	18,2389	6,09494	Toplam	17534,004	472			
Ok-DT Ölçeği	Evet	82	25,2561	6,81649	G. Arası	1479,618	2	739,809	22,954	,000
	Hayır	295	30,0576	5,30243	G. İçi	15148,382	470	32,231		
	Hatırlamıyorum	96	28,9479	5,72965						
	Toplam	473	29,0000	5,93539	Toplam	16628,000	472			

Kötülük meselesi, ateizm üzerine yapılan çalışmalarda ateist bireylerin Tanrı'nın varlığından şüphe duymalarına sebep olarak ifade ettikleri meseleler arasında ilk sıralarda yer almaktadır.⁴⁵ Araştırmamızda dünyadaki kötülüklerin dinî değerlerini olumsuz yönde etkilediğini belirten katılımcılar ile olumlu yönde etkilediklerini ifade eden katılımcıların Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasındaki fark ($t(249)=-4,114, p<0,05$) ve Ok-Dinî Tutum Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasındaki fark ($t(249)=3,212, p<0,05$) anlamlı bulunmuştur. Ergenlik dönemi dinî inanç ve şüpheleri üzerine yapılan başka çalışmalarda da dünyada yaşanan kötülüklerle Allah'ın izin veriyor olmasının anlamlandırılmadığı ifade edilmektedir.⁴⁶

⁴⁴ Ayşe Betül Akdemir, "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi", *dergiabant (Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 8/1 (2020), 338.; Mustafa Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 167-168.

⁴⁵ Yusuf Zavalı - Ensar Şahin, "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma / Approachs of Atheists and Deists to Religion: A Psycho-Sociological Research on University Students", *Journal of History Culture and Art Research* 7/2 (2018), 589.

⁴⁶ Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname* 1/2

Özellikle son yıllarda bazı Müslüman ülkelerde yaşanan iç savaşlar ve DAES gibi bazı örgütlerin din adına yaptığı katliamlar başta olmak üzere dinin kötü temsillerinin gençlerin dinî tutumları üzerinde olumsuz yansımaları olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple katılımcılara İslam dünyasındaki uygulamaların dinî tutumları üzerinde nasıl bir etkisi olduğu sorulmuştur. Katılımcıların %21,8'i İslam dünyasındaki uygulamaların dinî değerleri üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu, %49,5'i İslam dünyasındaki uygulamalarından olumlu etkilendiklerini ifade ederken %28,8'i ise herhangi bir şekilde etkilenmediklerini ifade etmişlerdir. İslâm dünyasındaki uygulamaların dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade eden katılımcılar ile olumlu yönde etkilediğini belirten katılımcıların Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları arasındaki fark ($t(335)=-7,470, p<0,05$) ve Ok-Dinî Tutum Ölçeği'nden aldıkları puan ortalamaları arasındaki fark ($t(335)=8,182, p<0,05$) anlamlı bulunmuştur. Etki büyüklüğü her iki ölçek için de ($d=1$) olarak hesaplanmıştır. Ortalamalara dayalı testler için Cohen tarafından belirlenen tabloya göre etki büyüklüğü kuvvetlidir.⁴⁷

Farklı tanım ve tasnifleri yapılabilen bir olgu olmakla birlikte dindarlığı dine önem verme ve ibadetleri yerine getirme, dinî kurallara uymaya çaba gösterme olarak tanımlamak mümkündür. Bu durumda kendisini dindar olarak tanımlayan bireylerden dinî kurallara uygun tavır ve davranışlar sergilemeleri beklenmektedir. Ancak dindar kişilerin de olumsuz davranışlar sergiledikleri ve dindarların bu tarz davranışlarının mensubu oldukları dinle ilgili olumsuz yargılara ve tepkilere yol açtığı, hatta birçok dinin mensuplarının bu şekilde farklı gruplara bölüldüğü ve bütünlüklerini yitirdikleri tarihî bir vakiydir.⁴⁸ Ülkemizde inançsızlık üzerine yapılan çalışmalarda katılımcılar, dindar kişilerin sergiledikleri bazı davranışların dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarında etkili olduğunu ifade etmektedirler. Örneğin, Aydın tarafından yapılan çalışmada katılımcıların %88,16'sı dinî değerleri üzerinde dindarların olumsuz etkisi olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹

Araştırmamızda katılımcıların %29,2'si dindarların tutum ve davranışlarından olumsuz yönde etkilendiklerini belirtmiştir. Olumlu yönde etkilendiklerini ifade edenlerin oranı %35,5 ve hiçbir şekilde etkilenmediklerini ifade edenlerin oranı ise %35,3'tür. Tek yönlü varyans analizi (Anova) testi sonuçlarına göre grupların Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasındaki fark anlamlı ($F=23,409, p=0,000$) bulunmuştur. Levene homojenlik testi sonucu ($F=0,899, p=0,408$) varyansların eşit olduğu anlaşıldığı için Post-Hoc analizlerinde Scheffe testi kullanılarak farklılığın hangi gruptan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Test sonucuna göre dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarına sebep olduğunu belirtenler ile dindarların tutum ve davranış-

→

(2014), 78.

⁴⁷ Yalçın Karagöz, *SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019), 1245.

⁴⁸ Abdülcelil Bilgin, "Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2014), 79-82.

⁴⁹ Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 100.

larından olumlu yönde etkilendiklerini belirtenler ve etkilenmediklerini ifade edenler arasında ($p<0,05$) düzeyinde anlamlı bir fark olduğu, olumsuz etkilenenlerin Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Birey ve toplum yaşamı üzerinde önemli etkilere sahip kitle iletişim araçları ile üretilen ya da yayılan popüler kültür, yerel kültürün birçok bileşeninin yanı sıra dinî değerleri de aşındırmakla itham edilmektedir.⁵⁰ Çalışmamızda katılımcılara kitle iletişim araçlarının dinî değerleri üzerindeki etkisi sorularak ölçeklerden aldıkları puanlarla ilişkisi incelenmiştir. Olumlu ve olumsuz yönde etkilenen grupların Din Dışı Yönelim Ölçeği'nden aldıkları puanlar bağımsız örneklem t testi ile karşılaştırıldığında iki grup arasında anlamlı bir fark oluşmadığı ($t(226)=- 0,130$, $p=0,897$) anlaşılmaktadır.

Dine karşı olumlu tutuma sahip bireylerin hayatın anlamına dair sorularına din dışında cevap aramayacakları, kurumsal anlamda dinin karşısında konumlanan akımlara ilgi göstermeyeceği varsayılmaktadır. Bu sebeple araştırmamızda katılımcıların sahip oldukları dinî tutum ile din dışı yönelim arasındaki ilişki yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir. Olumlu dinî tutumu ölçen "Ok-Dinî Tutum Ölçeği"nden alınan puanlar ile "Din Dışı Yönelim Ölçeği"nden alınan puanlar arasındaki ilişki AMOS programı kullanılarak yol analizi ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda olumlu dinî tutum ile din dışı yönelim arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu aşağıdaki regresyon tablosunda görülmektedir.

Tablo 6. Dinî tutum ve Din Dışı Yönelim Arası Regresyon

		$\beta 1$	$\beta 2$	S.E	C.R.	p
Dindışı yönelim	<--- dinî tutum	-0,928	-1,101	0,106	-10,366	<0.001

$\beta 1$: Standartlaştırılmış Katsayılar $\beta 2$: Standart Olmayan Katsayılar

Sonuç

Yaptığımız çalışmada elde edilen bulgulara göre, liseli gençler arasında yüksek din dışı yönelim eğilimi gösteren %6'lık bir kesimin olması, %3,4 oranında ateist, %2,7 oranında agnostik ve %2,3 oranında ise deist Tanrı anlayışının benimsenmesi lise gençliğinin az da olsa dine karşı mesafeli duruşunun olduğunu göstermektedir. Bu sonuçların ergenlik döneminde yaşanan geçici dinî şüphe ve inkâr eğilimi ya da yetişkinlere karşı gösterilen bir tepki olarak görülüp geçirilmemesi ve bu durumun arkasındaki sebeplerin irdelenmesi önem arz etmektedir.

Elde edilen bulgulara göre genç nesle dini değerlerin aktarımında en fazla

⁵⁰ Mustafa Arslan, "Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2016), 14-15.

etkili olan kurum ailedir. Bu sebeple dinin geleceğinin büyük oranda aile kurumunun geleceğine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle dindar bir ailede ve hoşgörülü ebeveynlerle yetişen bireylerin dine karşı olumlu tutum geliştirdiklerinin ve din dışı yönelimlere daha az eğilim gösterdiklerinin tespit edilmesi ebeveynler ile çocukları arasında sevgi ve anlayışa dayalı güçlü ve sağlıklı bir iletişimin kurulmasının önemini göstermektedir. Bireyin ilk eğitim kurumu olan ailede aldığı din eğitimi ve ebeveynlerin çocukları ile kurdukları olumlu iletişim, okulda verilen din eğitiminin yoğunluğu ve kalitesi, öğretmen ile öğrenci arasında kurulan samimi ilişki ve dinin günlük hayatta iyi temsili bireyin din ile pozitif bir ilişki kurmasına yardımcı olmaktadır. Buna karşın dünyadaki kötülükler, bireysel ya da toplumsal boyutta dinin kötü temsili, din eğitimindeki aksaklık ve eksiklikler, ebeveynlerin olumsuz yaklaşımları da bireyi dinden uzaklaştırmaktadır. Din ile arasında mesafe açılan birey yaşamı anlamlandırmada farklı arayışlara yönelmektedir.

Ulaşılan bulgulara göre okulda verilen din eğitiminin inançla ilgili sorulara cevap vermedeki başarısı arttıkça gençlerin din dışı yönelim eğilimi düşmekte ve olumlu dinî tutum düzeyleri yükselmektedir. Bu sonuçlar, tatmin edici bir inanç öğretiminin manevi değerlerin gelecek kuşaklara taşınmasındaki katkısını göstermesi açısından önemlidir. Ergenlik döneminin dinî şüphe ve sorgulama dönemi olduğu göz önünde bulundurularak öğrencilerin evrenin kökeni, Tanrı-insan ilişkisi ve ahiret gibi din ve yaşama dair derin sorular sormaları doğal karşılanmalıdır. Gençlerin sorularına cevap bulmalarında kendilerine rehberlik edecek bir din eğitimi hizmetinin sunulması, onların dinî değerlere karşı olumlu tutum geliştirmelerine yardımcı olacak ve onları din karşıtı akımların olumsuz etkisinden koruyacaktır.

Eğitim-öğretim faaliyetlerinde öğretmenler, öğretmenlik yeterliliklerinin yanı sıra sınıfta oluşturdukları olumlu atmosfer ve öğrencileri ile kurdukları iletişim ile eğitim-öğretim faaliyetlerinin amacına ulaşmasında kilit rol oynamaktadırlar. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin tutum ve davranışları ile öğrencilerine olumlu örnek olmalarının gençlerin dinî değerlere yakınlığını artırdığı anlaşılmaktadır. Günümüzde gençlerin okulda verilen din eğitimi dışında Kur'an kurslarından, camilerde verilen yaz kurslarından, belediye ya da vakıflarda yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerinden de yararlanma imkânları vardır. Bu imkânlardan yararlananlar ile yararlanmayanlar arasında din dışı yönelim eğilimi açısından istatistiksel olarak dikkate değer bir fark olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla okul dışında din eğitimi almanın bireyin dine karşı olumlu tutum geliştirmesine ve dinî şüphe ve tereddütlerinin giderilmesine katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Aile ve okulun dışında gençlerin yakın ve uzak çevrelerinden edindikleri bilgi ve tecrübelerin de onların din algıları, dinî tutum ve tercihleri üzerinde az ya da çok etkili olduğu düşünülmektedir. Araştırmamız, dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmaya yol açan bir olayın yaşanmasının gençlerin din dışı yönelimlerini artırırken olumlu dinî tutum düzeylerini de düşürdüğünü ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre kötülük meselesinin de gençlerin dine karşı takındıkları tutum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar bize

kötülük meselesinin ortaöğretim inanç öğretimi müfredatı içerisinde ele alınmasının ve gençlerin görüşlerini rahatça ifade edebildikleri bir ortamda tartışılmasının gerekliliğini göstermektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acock, Alan C. - Bengtson, Vern L. "On the Relative Influence of Mothers and Fathers: A Covariance Analysis of Political and Religious Socialization". *Journal of Marriage and Family* 40/3 (1978), 519-530.
- Akdemir, Ayşe Betül. "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". *dergiabant (Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 8/1 (2020), 318-342.
- Arslan, Mustafa. "Kitle İletişim Araçları, Medya ve Din İlişkisi Üzerine". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2016), 5-26.
- Aydın, Ali Rıza. *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydın, Ayşe Betül. "Gelişimin Doğası". *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim*. 29-55. Ankara: Pegem Akademi, 25. Baskı., 2022.
- Bahadır, Abdülkerim. "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)". *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Baker-Sperry, Lori. "Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission". *Sociological Focus* 34/2 (2001), 185-198.
- Bengtson, Vern L. *Families and Faith: How Religion is Passed Down Across Generations*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Bilgin, Abdülcelil. "Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2014), 75-84.
- Campbell, Colin. *Toward a Sociology of Irreligion*. London: Macmillan Education UK, 1971. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-00795-0>
- Coşkun, Kemal. *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Din Anlayışı ve Sosyal Değerler Algısı*. Ankara: Ankara Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Cragun, Ryan vd. "Religious/Secular Distance: How far Apart Are Teenagers and Their Parents?" *Psychology of Religion and Spirituality* 10 (2018), 288-295.
- Çalışkan, Sacide. *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çapcıoğlu, İhsan. "Gençlik Dönemi 'Kimlik Arayışı'nın Demokratik Değerlerin ve İletişim Becerilerinin Gelişimine Etkisi". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 57-76.
- Çayır, Celal. "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma". *Bilim-name* 1/2 (2014), 59-88.
- Drescher, Elizabeth. *Nones by Many Other Names: The Religiously Unaffiliated in the News, 18th to 20th Century*. Oxford University Press, 2014.
- Eler Çay, Ebru. *Lise Gençliğinde Dini Sosyalleşme; Batman İl Merkezi Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Erkorkmaz, Ünal vd. "Doğrulamalı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri". *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences* 33/1 (2013), 210-223. <https://doi.org/10.5336/medsci.2011-26747>
- Francis, Leslie J. - Brown, Laurence B. "The Influence of Home, Church and School on Prayer among Sixteen-Year-Old Adolescents in England". *Review of Religious Research* 33/2 (1991), 112-122.
- Hassall, Christopher - Bushfield, Ian. "Increasing Diversity in Emerging Non-Religious Communities". *Secularism and Nonreligion* 3/7 (2014), 1-9.
- Hassall, Christopher - Bushfield, Ian. "Increasing Diversity in Emerging Non-Religious Communities". *Secularism and Nonreligion* 3 (11 Aralık 2014). <https://doi.org/10.5334/snr.as>
- Heneghan, Tom. "'No Religion' Third World Group after Christians, Muslims". *Reuters* (18 Aralık 2012). [https://www.reuters.com/article/us-religion-world-](https://www.reuters.com/article/us-religion-world-Marife)

idINBRE8BH0KG20121218

- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması". *Es-kışehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Eylül 2021), 230-256.
- Karagöz, Yalçın. *SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Kasselstrand, Isabella. "Secularity and Irreligion in Cross-National Context: A Nonlinear Approach". *Journal for the Scientific Study of Religion* 58/3 (Eylül 2019), 626-642.
- Kılavuz, M. Akif. "Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi". *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökekleli. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Konda Araştırma & Danışmanlık. "Hayat Tarzları / Toplumsal Cinsiyet". Erişim 12 Nisan 2021. <https://konda.com.tr/rapor/22/hayat-tarzları-toplumsal-cinsiyet>
- Madge, Nicola - Hemming, Peter J. "Young British Religious 'Nones': Findings from the Youth On Religion Study". *Journal of Youth Studies* 20/7 (2016), 872-888.
- Mendeş, Necip Fazıl. *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ok, Üzeyir. "Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528-549.
- Ok, Üzeyir. "The Ok-Religious Attitude Scale (Islam): Introducing an Instrument Originated in Turkish for International Use". *Journal of Beliefs & Values* 37/1 (2016), 55-67.
- Oluğ, Fatma. *Ergenlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Özçomak, Mehmet Suphi - Çebi, Kübranur. "İstatistiksel Güç Analizi: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Üzerine Bir Uygulama". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 31/2 (2017), 413-431.
- Özyürek, Arzu. "Okul Öncesi Çocuğa Sahip Anne-Babalara Yönelik 'Çocuk Yetiştirmeye İlişkin Anne-Baba Görüşleri Ölçeği' ve 'Anne-Baba Tutum Ölçeği' Geliştirme Çalışması". *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi/International Journal Of Early Childhood EducaitonStudies* 2/1 (2017), 26-38.
- Ribberink, Egbert. "There is probably no God" A Quantitative Study of Anti-religiosity in Western Europe. Leuven: KU Leuven Faculteit Sociale Wetenschappen, 2017.
- Sevinç, Kenan vd. "Dindar ve Spiritüel Olmama (DİSOL) Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015), 59-86.
- Şanlı, Deniz - Öztürk, Candan. "Anne Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Tutumlar Üzerine Kültürün Etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 8/4 (2015), 240-246.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2006.
- Ünverdi, Mustafa. "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri". *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 145-182.
- Vernon, Glenn M. "The Religious 'Nones': A Neglected Category". *Journal for the Scientific Study of Religion* 7/2 (1968), 219. <https://doi.org/10.2307/1384629>
- Wohlrab-Sahr, Monika - Kaden, Tom. "Exploring the Non-Religious: Societal Norms, Attitudes and Identities, Arenas of Conflict". *Archives de sciences sociales des religions* 167 (20 Ekim 2014), 105-125. <https://doi.org/10.4000/assr.26145>
- Wulff, David M. *Psychology of Religion, Classic & Contemporary*. (New Jersey: John Wiley Sons, 1997.
- Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.
- Yeditepe Üniversitesi - MAK Danışmanlık. *Türkiye Geneli Gençlik Araştırması* (2020).
- Yılmaz, Cengiz vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2016.
- Yılmaz, M.Betül. "İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilgisayara Yönelik Bağımlılık Gö-

- terme Eğilimlerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2010), 1-16.
- Zavalsız, Yusuf - Şahin, Ensar. "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma / Approachs of Atheists and Deists to Religion: A Psycho-Sociological Research on University Students". *Journal of History Culture and Art Research* 7/2 (2018), 567-599.